

ปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ ในชุมชนจังหวัดแพร่

ฉวีวรรณ สุวรรณภา* และชลธิชา จิรภัคพงศ์

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่

*corresponding author e-mail: wee_mcu@hotmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาศักยภาพชุมชนและปัจจัยที่มีผลต่อการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชุมชนจังหวัดแพร่ พบว่าชุมชนมีศักยภาพในการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชุมชนโดยการส่งเสริมการทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ เช่น การปลูกผักสวนครัว การเลี้ยงปลา การแปรรูปสินค้าทางการเกษตร และการส่งเสริมการออมอย่างเป็นระบบเพื่อให้ประชาชนอยู่ดี กินดี บนพื้นฐานของความซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน อดออมและเสียสละพร้อมทั้งมีปัจจัยที่สนับสนุน ปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อมั่นในกระบวนการทำงานของกลุ่มหรือคณะกรรมการต่าง ๆ การปลูกฝังจิตสำนึกของคนในชุมชน ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ ศักยภาพชุมชนในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการบริหารจัดการที่สามารถพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองได้

คำสำคัญ: ศักยภาพ ปัจจัย ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

FACTORS AFFECTING THE APPLICATION OF SUFFICIENCY ECONOMY IN PHRAE PROVINCE COMMUNITY

Chaweewan Suwannapha*, and Chonthicha Jirapakpong

Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phrae Campus

*corresponding author e-mail: wee_mcu@hotmail.com

Abstract

This research aimed to study the potential of the community and to study the factors affecting the Sufficiency Economy applied in Phrae community. The result found that the community had the potential to bring the Sufficiency Economy to be applied in the community by promoting the new agriculture theory such as vegetable, planting, pisciculture, processing of agriculture products the promotion of incomes saving in order that people have well-being lives on the basis of patience, diligence, frugality and sacrifice. The internal factors are contributory factors including community leaders, tradition and culture, confidence in the process of work or the various committees and the awareness of the community. Moreover, external factors are also

contribution including the supporting from the government agencies and the community organizations in the natural and environmental resources and the managements that can develop a self-reliant community.

Keywords: potential, factors, sufficiency economy

บทนำ

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมานานกว่า 30 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550; อานนท์, 2558) เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้ถึงแนวทางการดำเนินชีวิตของประชาชนในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นในระดับครอบครัว ชุมชนหรือรัฐ ในการปฏิบัติงานหรือบริหารพัฒนาประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง มีความพอประมาณ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไม่ประมาท มีเหตุผลและสร้างระบบภูมิคุ้มกันต่อผลกระทบต่าง ๆ อันอาจเกิดขึ้นจากภายนอกและภายในอย่างรอบคอบ ในการดำรงชีวิตและปฏิบัติตนมุ่งเน้นการอยู่รอดปลอดภัย สร้างความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ทรงพระกรุณาพระราชทานข้างต้น เป็นที่มาของนิยาม “3 ห่วง 2 เงื่อนไข” ซึ่งประกอบด้วย “ความพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน” บนเงื่อนไข “ความรู้และคุณธรรม” ในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555–2559) ประเทศไทยจะต้องเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งภายนอกและภายในประเทศที่ปรับเปลี่ยนรวดเร็วและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เป็นทั้งโอกาสและความเสี่ยงต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะข้อผูกพันที่จะเป็นประชาคมอาเซียนในปี 2558 จึงจำเป็นต้องนำภูมิคุ้มกันที่มีอยู่พร้อมทั้งเร่งสร้างภูมิคุ้มกันในประเทศให้เข้มแข็งขึ้นมาใช้ในการเตรียมความพร้อมให้แก่คน สังคมและระบบเศรษฐกิจของประเทศให้สามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม สามารถพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าต่อไปเพื่อสร้างประโยชน์สุขที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 ยังคงยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” รวมทั้ง “สร้างสมดุลการพัฒนา” ในทุกมิติและขับเคลื่อนให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในทุกระดับ เพื่อให้การพัฒนาและบริหารประเทศเชื่อมโยงทุกมิติของการพัฒนาอย่างบูรณาการทั้งคน สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและทางการเมืองโดยมีการวิเคราะห์อย่าง “มีเหตุผล” และใช้หลัก “ความพอประมาณ” ให้เกิดความสมดุลระหว่างมิติทางวัตถุกับจิตใจของคนในชาติ ความสมดุลระหว่างความสามารถในการพึ่งพาตนเองกับการแข่งขันในเวทีโลก ความสมดุลระหว่างสังคมชนบทกับสังคมเมืองเตรียม “ระบบภูมิคุ้มกัน” ด้วยการบริหารจัดการความเสี่ยงให้เพียงพอพร้อมกับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในประเทศ ทั้งนี้การขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนต้องใช้ “ความรู้รอบรู้” ในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ด้วยความรอบคอบ เป็นไปตามลำดับขั้นตอนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมไทย รวมทั้งเสริมสร้างศีลธรรมและสำนึกใน “คุณธรรม” จริยธรรมในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิตด้วย “ความเพียร” จะเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีให้พร้อมเผชิญต่อเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัว ชุมชน สังคมและ

ประเทศชาติ จากสถานการณ์ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจในการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชุมชนจังหวัดแพร่ ที่ได้น้อมนำ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาเป็นปรัชญานำทางในการบริหารและพัฒนาซึ่งก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็งและพัฒนาอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) คณะผู้วิจัยจึงกำหนดแหล่งข้อมูลและกลุ่มตัวอย่างที่เป็นพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ตามประเด็นที่คณะผู้วิจัยต้องการศึกษา จากกลุ่มหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงและกลุ่มองค์กรเศรษฐกิจชุมชน ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดแพร่ โดยกำหนด 3 พื้นที่ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ดังนี้ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง บ้านแม่หล่าย ต.แม่หล่าย อ.เมือง จ.แพร่ หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง บ้านน้ำชำ หมู่ที่ 4 อ.เมือง จ.แพร่ และกลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มองค์กรเศรษฐกิจ บ้านทุ่งล้อม หมู่ที่ 9 อ.เมือง จ.แพร่

ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชน องค์กรและหน่วยงานในเขตอำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ที่นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ โดยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 3 กลุ่ม ดังนี้ 1) ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง บ้านแม่หล่าย 2) หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง/คณะกรรมการกลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง บ้านน้ำชำ 3) กลุ่มเกษตรผสมผสาน/คณะกรรมการกลุ่มเกษตรผสมผสาน บ้านทุ่งล้อม

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ องค์กร หน่วยงานและประชาชนในเขตอำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ที่นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ โดยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 3 กลุ่ม ดังนี้

1. ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง บ้านแม่หล่าย ต.แม่หล่าย อ.เมือง จ.แพร่ จำนวน 1 คน ได้มาโดยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง
2. หมู่เศรษฐกิจพอเพียง/คณะกรรมการชุมชนและกลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง บ้านน้ำชำ หมู่ที่ 4 อ.เมือง จ.แพร่ จำนวน 8 คน ได้มาโดยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง
3. กลุ่มเกษตรผสมผสาน/คณะกรรมการชุมชนและกลุ่มเกษตรผสมผสาน บ้านทุ่งล้อม หมู่ที่ 9 อ.เมือง จ.แพร่ จำนวน 13 คน ได้มาโดยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือผู้วิจัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ข้อมูล โดยเน้นข้อมูลที่เป็นระบบ การรับรู้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนและแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างเป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาพร้อมกับมีการจดบันทึก

วิธีการเก็บข้อมูล การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจะเป็นการประสานงานหน่วยงานราชการ คือ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดแพร่ และสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองแพร่ กลุ่มหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มเกษตรผสมผสาน ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มองค์กรเศรษฐกิจชุมชน ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดแพร่ โดยการสนทนากลุ่มย่อย (focus group discussion) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participatory observation) การสัมภาษณ์เจาะลึก (in depth interview and probe)

ผลการวิจัย

1. ศักยภาพของชุมชนในการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

1.1 ศักยภาพในการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงนายมนูญ วงศ์อรินทร์ มีการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เช่น ปลุกผักสวนครัว (ภาพที่ 1ก) เลี้ยงปลา (ภาพที่ 1ข) แสดงให้เห็นว่าได้ดำรงชีวิตยึดหลักทางสายกลาง คือ ความพอประมาณ ได้แก่ การไม่มากไม่น้อยเกินไป ไม่ประหยัดจนเกินไปจนเบียดเบียนตนเอง ไม่ใช้จ่ายเกินตัว ความมีเหตุผล ได้แก่ การอธิบายโดยใช้ภูมิปัญญา วิชาการในการทำการเกษตรอินทรีย์แบบพอเพียงและการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ได้แก่ ภูมิคุ้มกันที่ดีพอสมควรต่อผลกระทบอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก นอกจากนั้นยังยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทาทางพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต หากมองต่อไปถึงความสำเร็จต้องคำนึงถึงและนำไปใช้ คือ ให้มีสำนึกในคุณธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต มีการดำเนินชีวิตด้วยความอดทน มีความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบและการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ปฏิบัตินั้น ต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบและระมัดระวังอย่างยิ่ง

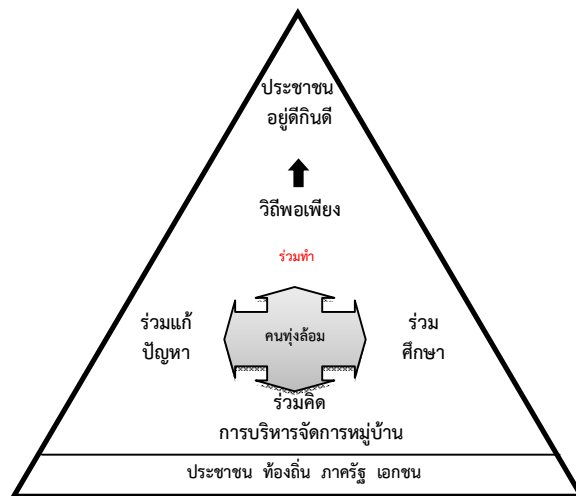
ภาพที่ 1 การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ก) การปลูกผักสวนครัว ข) การเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติก

1.2 ศักยภาพในการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงบ้านน้ำชำ เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม มีการนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการชุมชน ด้วยวิธีการส่งเสริมให้ประชาชนนำทรัพยากรที่มีอยู่มาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าทางการเกษตร โดยอยู่บนพื้นฐานของความขยัน ประหยัด อดออม เสียสละเพื่อส่วนรวม และเป็นหมู่บ้านที่มีการบริหารจัดการโดยมีคณะกรรมการต่าง ๆ มีข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชนผ่านการประชุมแล้วปฏิบัติร่วมกันด้วยความเต็มใจ มีผู้นำวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง มีคณะกรรมการหมู่บ้านส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ารับการอบรมด้านการดูแลสุขภาพ เช่น การรณรงค์ใช้เสื้อดอก การวัดความดัน การป้องกันยาเสพติด อาสาสมัครป้องกันภัยพลเรือนและตำรวจบ้านรักษาความสงบภายในหมู่บ้านเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชน

1.3 ศักยภาพในการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มเกษตรผสมผสาน บ้านทุ่งล้อม เป็นหมู่บ้านที่นำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำรงชีวิต ด้วยวิธีการส่งเสริมให้ประชาชนมีการออมอย่างเป็นระบบ โดยมีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตและการรณรงค์การออมเพื่อพ่อ มีระเบียบกฎเกณฑ์ที่ทุกคนรอบครัวร่วมกันกำหนดแล้วปฏิบัติร่วมกันด้วยความเต็มใจ ในแต่ละปีจะมี

สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยม้า มาดำเนินการจัดเวทีประชาคม โดยนำความต้องการของหมู่บ้านมาบรรจุในแผนของชุมชนมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ประชาชนร่วมกัน วิเคราะห์สภาพปัญหาด้านต่าง ๆ และนำผลข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ข้อมูลพื้นฐานระดับ หมู่บ้าน (กชช.2 ค) มาเป็นเครื่องมือเพื่อวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและยังมีการใช้เทคนิค SWOT วิเคราะห์ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านแล้วร่วมกันจัดทำเป็นยุทธศาสตร์การ พัฒนาของหมู่บ้าน (ภาพที่ 2) “สังคมดี พืชผลมีราคา การศึกษาก้าวหน้า นำพาเศรษฐกิจ ชีวิตพอเพียง” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนมีการบริหารจัดการเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับชุมชนรวมทั้งการบริหารจัดการ ให้เกิดคุณภาพและได้มีการกำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับเกี่ยวกับความสงบในหมู่บ้าน เช่น ห้ามยุ่ง เกี่ยวกับ ยาเสพติด ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามทะเลาะวิวาท ห้ามยิงปืนในหมู่บ้าน เป็นต้น

ภาพที่ 2 การบริหารจัดการชุมชน

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้

2.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ ของนายมนูญ วงศ์อรินทร์

ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ในการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงได้เริ่มตระหนักในพื้นที่ที่มีอยู่ทั้งหมดภายในบริเวณบ้าน โดยแบ่งเป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน โดยเริ่มแรกปลูกผักอินทรีย์ไว้รับประทานเมื่อเหลือจึงนำไปขายในหมู่บ้าน ทำให้ครอบครัวมีความสุข มีความอบอุ่น ไม่มีหนี้สิน มีเงินเหลือเก็บ ไม่สร้างความเดือดร้อนให้คนอื่น มีคุณธรรมในชีวิต เป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชนทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนจากรัฐบาลและองค์กรภาคเอกชน เช่น ธนาคารอาคารสงเคราะห์ ให้งบประมาณมาทดลองเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติกได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ ได้รับการคัดเลือกให้เป็นจุดถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรแบบพอเพียง พร้อมรับเป็นวิทยากรบรรยายสรุป เกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้รับคัดเลือกให้เป็นศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านในการถ่ายทอดความรู้ให้กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา

มีการขยายผลการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่ภายนอก เช่น เป็นวิทยากรอบรมเกษตรกรของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

2.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ บ้านน้ำข้า

ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ในการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงแต่เดิมชุมชนเป็นหมู่บ้านวิถีการเกษตร แต่ผลการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ ค่านิยมในการใช้ชีวิตให้มีความศิวิไลซ์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชน เกิดการแข่งขันกันทางเศรษฐกิจสูง ประชาชนเริ่มมีหนี้สินมากขึ้น การใช้เทคโนโลยีที่มีราคาสูง คุณภาพดินถูกทำลายโดยการใช้สารเคมี การสร้างค่านิยมในการบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม เนื่องจากผู้นำชุมชน เป็นผู้ที่มีความสามารถในการรวมกลุ่มโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์การเกษตร ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ส่งเสริมให้เกษตรกรในหมู่บ้านหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพเพื่อเป็นการลดต้นทุนในการผลิต ได้มีการจัดกิจกรรมให้ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปัจจัยภายนอก ได้แก่ หน่วยงานราชการ คือ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดแพร่ และสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองแพร่ มีนโยบายในการพัฒนาชุมชน และนำนโยบายมากำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเข้ามาให้ความรู้และทำการเกษตรแบบผสมผสาน การทำการเกษตรแบบอินทรีย์ การออมทรัพย์เพื่อใช้เป็นทุนหมุนเวียนแก่สมาชิกในหมู่บ้าน และผู้นำชุมชนที่ได้รับการกระตุ้นในด้านการพัฒนาจากองค์กรต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งการประชาสัมพันธ์เศรษฐกิจพอเพียงจากสื่อหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีส่วนผลักดันให้เกิดการส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพการเกษตรที่ใช้ต้นทุนต่ำ การปลูกพืชผักสวนครัวรั้วกินได้ ส่งผลให้ทุกคนรอบครัวในหมู่บ้านมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และเป็นต้นแบบของหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง

2.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ บ้านทุ่งล้อม

ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความคิด ความเชื่อในการนำเอาแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำรงชีวิตซึ่งประสบผลสำเร็จมาโดยตลอด ประชาชนได้มีความศรัทธาและเชื่อว่าแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถใช้แก้ปัญหาในชุมชนได้ ประกอบกับสภาพบริบท สังคม วัฒนธรรมที่มีอยู่ในบ้านทุ่งล้อมเป็นสิ่งที่สนับสนุนและส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จ

ปัจจัยภายนอก ได้แก่ นโยบายการพัฒนาของรัฐบาล ซึ่งกำหนดให้กรมการพัฒนาชุมชนได้นำนโยบายไปปฏิบัติ สำหรับสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดแพร่ ได้กำหนดแผนปฏิบัติการประจำปี ในกิจกรรมหลักเรื่องการส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ ดำเนินโครงการขยายผลหมู่บ้านพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การสร้างแกนนำหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ และส่งเสริมครอบครัวพัฒนาในหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนให้การสนับสนุน ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยม้า โรงเรียนบ้านทุ่งล้อม วัดทุ่งล้อม ศูนย์บริการการศึกษาของระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองแพร่ สำนักงานปศุสัตว์อำเภอเมืองแพร่และสำนักงานสาธารณสุขอำเภอเมืองแพร่

อภิปรายผล

การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ ในชุมชนจังหวัดแพร่ข้างต้น ได้แก่ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ของนายมนูญ วงศ์อรินทร์ กลุ่มหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง

บ้านน้ำคำ และกลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มองค์กรเศรษฐกิจชุมชน บ้านทุ่งล้อม ซึ่งพบว่า เป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินชีวิตในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากมีปัจจัยภายในและภายนอกที่มีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้การดำเนินการประสบความสำเร็จ คือ

ปัจจัยภายใน ได้แก่

1. ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชน ดำเนินงานโดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ความพอประมาณตามความสามารถและอัตภาพของตนหรือกลุ่ม ไม่ยึดติดกับการบริโภคจนขาดเหตุผล เช่น ส่งเสริมให้ประชาชนนำทรัพยากรที่มีอยู่มาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้และส่งเสริมการออมเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีวิตในอนาคต

2. ประเพณีและวัฒนธรรม เนื่องจากมีวัดเป็นศาสนสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน เป็นสถานที่หลอมรวมจิตใจของประชาชนให้เกิดความรัก ความสามัคคี มีการสืบทอดความเป็นวัฒนธรรม ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี ส่งเสริมปลูกฝังให้ลูกหลานได้เรียนรู้และประพฤติปฏิบัติสืบทอดต่อกันไป ตลอดจนการสร้างความตระหนักและสร้างจิตสำนึกร่วมกันในหมู่บ้านและประชาชนในหมู่บ้านที่สร้างขึ้น เพื่อกำกับดูแลให้หมู่บ้านดำเนินไปตามแนวคิดของชุมชน

3. ความเชื่อมั่นในกระบวนการทำงานของกลุ่มหรือคณะกรรมการต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชน เช่น คณะกรรมการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง คณะกรรมการแม่บ้านเกษตรกร คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต เป็นต้น ว่าสามารถแก้ไขปัญหาได้และไม่ซ้ำเติมเมื่อการทำงานผิดพลาด แต่ให้อภัยและให้กำลังใจในการทำงานและแก้ไขปัญหาพร้อมกัน

4. การปลูกฝังจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้มีความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้ประชาชนมีใจรักต้นไม้ รักป่าชุมชน ส่งเสริมการปลูกป่าในพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้มีความร่มรื่นของพื้นที่และความคาดหวังที่จะเป็นพื้นที่สีเขียวของคนในชุมชน ส่งเสริมและสนับสนุนให้พัฒนาคุณภาพดิน โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพและงดการเผาขยะ

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคงของประชาชน ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยใช้วิธีบูรณาการและเป็นการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ชีวิตบนฐานคิดที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งสอดคล้องกับการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ดังที่ สมพร (2548) ได้กล่าวว่ายึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดละความฟุ้งเฟ้อในการดำรงชีพอย่างจริงจัง ดังพระราชดำรัสที่ว่า “ความเป็นอยู่ที่ไม่ต้องฟุ้งเฟ้อต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง” ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในการค้าขาย ประกอบอาชีพแบบต่อสู้อย่างรุนแรง หยุตน์ที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยากโดยไม่ต้องชวนขวยใฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละสิ่งชั่วให้หมดสิ้นไป

ปัจจัยภายนอก ได้แก่

1. การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนให้การสนับสนุนได้ส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจแนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ส่งผลให้มีกิจกรรมต่างๆ เช่น การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ชีวิตสายกลาง รู้จักการประหยัด อุดมอม การรวมกลุ่มทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชน พร้อมทั้งการกำหนดเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงและการเป็นเครือข่ายหมู่บ้านส่งเสริมการเรียนรู้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสอดคล้องกับเสมอ (2534) ที่ว่าความสำเร็จของการพัฒนาชนบทในเบื้องต้นก็คือ

ความสนับสนุนของรัฐบาลอย่างจริงจังที่จะช่วยเหลือชุมชนและการจัดความยากจนในชนบท ซึ่งในประเด็นนี้ ดร.ไพรัตน์ เตชะรินทร์ ได้กล่าวไว้ว่าความสำเร็จของการพัฒนาชนบทส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับการผลิตอย่างจริงจังและการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องของผู้นำทางการเมือง

2. ศักยภาพชุมชน เนื่องจากในชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ และมีป่าของชุมชนเป็นแหล่งอาหารที่สามารถลดรายจ่ายและสร้างรายได้ให้กับชุมชนและเป็นหมู่บ้านต้นแบบ การดำรงชีวิตได้กำหนดกิจกรรมในชุมชนให้เหมาะสมกับบริบทวัฒนธรรม สังคมและความต้องการของประชาชนเป็นหลักมีการวางแผนกิจกรรมเพื่อพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ มีกิจกรรมเพิ่มรายได้ ลดต้นทุนการผลิตและค่าใช้จ่าย ด้านสังคม มีกิจกรรม คือ ส่งเสริมความรักความอบอุ่นในครอบครัว กิจกรรมอนุรักษ์สืบทอดวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านสิ่งแวดล้อม มีกิจกรรมกระตุ้นให้ทำความสะอาด และสนับสนุนให้มีการปลูกพืชผักสวนครัว

3. มีการบริหารจัดการที่สามารถพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองได้ โดยมีการรวมกลุ่ม มีกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนที่กระตุ้นเศรษฐกิจที่หลากหลาย มีการมุ่งเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา คนในชุมชนรู้จักบทบาทหน้าที่การเป็นผู้นำ ผู้ตามและการทำงานเป็นทีม และผู้นำมีความเข้มแข็ง เสียสละและรับผิดชอบ แกนนำมีการทำงานเป็นทีม ชุมชนให้ความร่วมมือและความสามัคคีกันเป็นอย่างดี มีความเป็นประชาธิปไตยและความเข้มแข็ง

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการดำเนินการใด ๆ ก็ตามสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งที่เป็นตัวส่งเสริมสนับสนุนให้การดำเนินการบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้นั้นก็คือ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชน เช่น ผู้นำประชาชน ทรัพยากรในชุมชน แนวทางการปฏิบัติของคนในชุมชน การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรต่างๆ ซึ่งจะเป็นกลไกที่ส่งเสริมให้การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชุมชนจังหวัดแพร่ ประสบความสำเร็จและสามารถขับเคลื่อนไปได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ (2542) ที่กล่าวว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ไม่ได้หมายถึง การไม่เกี่ยวข้องกับใคร ไม่ค้าขาย ไม่ผลิต ไม่เกี่ยวข้องในเชิงพาณิชย์ แต่หมายถึงความพอเพียงในอย่างน้อย 7 ประการด้วยกัน คือ 1) พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ทอดทิ้งกัน 2) จิตใจพอเพียง สามารถที่จะรักและเอื้ออาทรต่อผู้อื่นได้ เสียสละเป็น 3) สิ่งแวดล้อมพอเพียง ได้แก่ การรู้จักที่จะอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเพื่อให้เอื้อประโยชน์ต่อการยังชีพและทำมาหากินในชีวิตประจำวันได้ 4) ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง คือ การที่ชุมชนสามารถรวมตัวกัน มีความสามัคคีต่อกันเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคง 5) ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้สิ่งต่างๆ ร่วมกันและสามารถปรับตัวต่อสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง 6) อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง คือ การที่กลุ่มชนมีวิถีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและรากฐานทางวัฒนธรรมของตน 7) มีความมั่นคงในชีวิตพอเพียง สามารถอดทนต่อสภาวะที่เกิดขึ้นและผันผวนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นเศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจึงทำให้มนุษย์เรามีคุณภาพชีวิตที่ดี มีสุขภาพจิตที่ดีได้

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. ผู้นำชุมชน ประชาชน ต้องเป็นคนที่มีความรู้ ความสามารถ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล พร้อมทั้งจะพัฒนาตนเองอยู่เสมอ มีความเสียสละ และกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความรู้สึกร่วมพัฒนาชุมชน ซึ่งจะส่งผลทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี

2. พระสงฆ์ วัด เป็นศาสนสถานที่เป็นศูนย์รวมในการยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน เป็นสถานที่หลอมรวมจิตใจให้ปฏิบัติตนตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ดี เป็นแบบอย่างแก่เยาวชนจากรุ่นสู่รุ่น

3. ชุมชนควรนำหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นแนวทางในการปฏิบัติซึ่งถือว่าปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชุมชนอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ประโยชน์

1. องค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องควรให้การดูแลและสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เช่น การจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับการกระจายอำนาจด้านการบริหารและงบประมาณ

2. การบริหารจัดการกลุ่มอาชีพและการรวมกลุ่มต่าง ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไปตามความสามารถของกลุ่ม มีการดำเนินการอย่างจริงจังให้เป็นระบบและครบวงจร

3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาให้กับชุมชน ควรดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนเรียงลำดับความสำคัญของปัญหา และแก้ไขปัญหาอย่างรอบด้านและรอบคอบ พร้อมทั้งยึดหลักการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สรุปผล

1. ศักยภาพของชุมชนในการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชุมชนจังหวัดแพร่ พบว่าเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม มีการน้อมนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการชุมชน เพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีความอยู่ดี กินดี โดยอยู่บนพื้นฐานของความขยัน ประหยัด อดทน อดออมและเสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นหมู่บ้านที่มีการบริหารจัดการโดยมีคณะกรรมการต่าง ๆ และมีข้อตกลงร่วมกันเป็นระเบียบ ข้อบังคับโดยผ่านการประชาคมในชุมชนแล้วปฏิบัติร่วมกันด้วยความเต็มใจ มีผู้นำที่มีวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง ใช้เวทีประชาคมหมู่บ้านเป็นเวทีการเรียนรู้ของชาวบ้าน มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่คนรุ่นหลังโดยใช้กิจกรรมทางศาสนา วัฒนธรรม มีการประชาสัมพันธ์รณรงค์ให้ประชาชน ลด ละ เลิก อบายมุข

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ ในการดำเนินชีวิตในชุมชน เนื่องจากมีปัจจัยภายในและภายนอก ที่เกื้อหนุนดังนี้

ปัจจัยภายใน ได้แก่

1. ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการดำเนินงานยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต

2. ประเพณีและวัฒนธรรม มีวัดเป็นศาสนสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน เป็นสถานที่หลอมรวมจิตใจ ของประชาชนให้เกิดความรัก ความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการสืบทอดความเป็นวัฒนธรรม ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่นตามแบบของสังคมชนบท ส่งเสริมปลูกฝังให้ลูกหลานได้เรียนรู้และประพฤติปฏิบัติสืบทอดต่อกันไป

3. ความเชื่อมั่นในกระบวนการทำงานของกลุ่มหรือคณะกรรมการต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชนว่าสามารถแก้ไขปัญหาได้และไม่ซ้ำเติมเมื่อการทำงานผิดพลาดแต่ให้อภัยและให้กำลังใจในการทำงาน และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

4. การปลูกฝังจิตสำนึกให้คนในชุมชนมีใจรักป่าชุมชนและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านพัฒนาคุณภาพดิน โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพและ งดการเผา ส่งเสริมการปลูกป่าในพื้นที่สาธารณะเพื่อให้มีความร่มรื่น ร่มเย็นของพื้นที่

ปัจจัยภายนอก ได้แก่

1. การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนให้การสนับสนุน ได้ ส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจแนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียง ส่งผลให้มีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การดำเนินชีวิตในทางสายกลาง รู้จักการประหยัด อดออม

2. ศักยภาพชุมชน เนื่องจากในชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ และมีป่าของชุมชนที่เป็นแหล่งอาหารที่สามารถลดรายจ่ายและสร้างรายได้ ให้กับชุมชนและเป็นหมู่บ้านต้นแบบจึงมีแผนชุมชน ได้กำหนดกิจกรรมในชุมชนให้เหมาะสมกับบริบท วัฒนธรรม สังคมและความต้องการของประชาชนในชุมชนเป็นหลัก มีการวางแผนกิจกรรมเพื่อพัฒนาใน ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม วัฒนธรรมและด้านสิ่งแวดล้อม

3. มีการบริหารจัดการที่สามารถพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองได้ โดยมีการรวมกลุ่มมีกองทุน หมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนที่กระตุ้นเศรษฐกิจที่หลากหลาย ที่ต้องใช้การมีส่วนร่วม ของคนในชุมชน และมีการมุ่งเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา ร่วมแสดงความคิดเห็นยึดถือ เสียสละส่วนใหญและความถูกต้องเป็นหลัก ประชาชนในหมู่บ้านยึดถือกฎระเบียบข้อบังคับของหมู่บ้าน อย่างเคร่งครัดคนในชุมชนรู้จักบทบาทหน้าที่การเป็นผู้นำ ผู้ตามและการทำงานเป็นทีมและผู้นำมีความ เข้มแข็ง เสียสละและรับผิดชอบ

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สนับสนุนทุน งบประมาณ

เอกสารอ้างอิง

- ประเวศ วะสี. (2542). เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หมอ ชาวบ้าน.
- สมพร เทพสิทธา. (2548). การเดินตามรอยพระยุคลบาท เศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจนและการ พหุจิต. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสารจำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับเศรษฐกิจ พอเพียง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- เสมอ จันทน์พุฒิ. (2534). เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชนบท. สาขาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วยที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์.
- อานนท์ บุญยรัตเดช. (2558). หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง: การพัฒนาสู่ความยั่งยืน. **Rajabhat Journal of Sciences, Humanities & Social Sciences**, 16(1), 1-19.